

Трета Част – До Илинден

В 1884 г. в Прилеп се открива Богословско училище, следната година е преместено в Охрид, а впоследствие – в Цариград и там издигнато в Семинария. Много от завършилите стават учители. През 1885 г. българското „класно училище“ в Охрид има четири класа. Същото училище през 1896 г. е преобразувано в педагогическа гимназия. под името „Д-р Петър Берон“.

Благодарение на усилията на Екзархията и лично на Екзарх Йосиф в сътрудничество с местното население, българското просветно дело в Тракия и Македония бележи учудващ прогрес. В кратко време се образува гъста мрежа от добре организирани училища – Солун, Енидже-Вардар, Воден, Дойран, Струмица, Кавадарци, Кукуш, Сяр, Петрич, Горна Джумая, Мелник, Банско, Мехомия (сега Разлог), Неврокоп (Гоце Делчев), Битоля, Скопие, Прилеп, Костур, Охрид, Куманово, Кратово, Кочани, Тетово, Щип, Велес, Одрин, Лозенград, Устово, Райково, Дедеагач и в стотици по-малки селища. В навечерието на Балканската война (1912 г.) в Македония и Тракия имаше 1,373 училища подопечни на Екзархията в Цариград. От тях 13 бяха гимназии и 87 имаха степен „класни“. Учителите бяха 2,266, а учениците - 78,854. По правило училища се откриваха след молба на местното българско население. Спазвайки стриктно заповедите и декрета на Османските власти, Екзархията не откриваше нови училища, нито назначаваше учители без изричното искане и официална молба на българските общности по места.

За нуждите на образователното дело в двата вилаета Екзархията получаваше субсидии от българското правителство, но те бяха крайно недостатъчни. В много населени места за издръжката на училищата се ползваше част от приходите на местните църкви. По-богатите църковни и училищни настоятелства, като Охрид, Прилеп, Щип, Велес издържаха изцяло своите училища.

Поради липса на достатъчно средства Екзархията не можеше да отговори на исканията на много общини за откриване на училища, а на места дори се принуждаваше да ореже субсидиите на вече открити училища. Местните хора бяха много разтревожени от такива мерки на Екзархията и в подобни случаи се обръщаха за помощ към Министерствата на Народното Просвещение или на Външните работи в Княжество България. Такива петиции направиха община Ресен, Манастир Св. Йоан Бигор в Дебър и много други български общности. Всички искания от този род свидетелстват за спонтанно народно просветно дело, което не е „наложено отгоре“ от Екзархията (както някои зле настроени към България кръгове все още твърдят).

Просветната и културна дейност в цялата образователна мрежа на Екзархията се провеждаше с вещина и професионализъм. Това дължим до голяма степен на

„Съвета на Училищните настоятелства“. Доста по-късно „Съветът“ беше преименуван на „Просветен отдел“ към Екзархията, оглавен от такива изтъкнати педагози като Д-р Драгия Делиделвов, завършил прочутия Педагогически Университет в Белгия, Димо В. Хранов, Стоян Станимиров и други. Към Отдела се прибави и Училищен Инспекторат, където бяха назначавани за инспектори само опитни учители с дълъг стаж. Постът Главен Инспектор на Екзархийските училища за няколко години беше поверен на големия изследовател на българското просветно дело – Лука Доросиев. Известните революционери Даме Груев и Пере Тошев бяха също училищни инспектори.

Някои от първите учители в Екзархийските училища бяха водещите български просветители Григор Пърличев, Кузман Шапкарев, Трайко Китанчев, Константин Величков (в Солун), Вела Живкова-Благоева (в Битоля и Охрид), Васил Кънчев, Благой Димитров, Параскев Цветков (завършил Консерваторията в Дрезден), Иван Караджов (завършил Имперската Певческа Школа в Петербург), Иван Кюлев, А. П. Стоилов, А. Наумов и много други светли имена.

През първите години Екзархийските училища нямаха своя обща унифицирана учебна програма. Учителите внасяха и прилагаха учебни програми от учебните заведения, които те самите завършваха, като например в Прилеп учителите Стефан Минчов, Васил Карайовов и Мартин Тодоров (и тримата завършили Роберт Колеж в Цариград). Тамошната гимназия беше превърната в подготвителна школа за висше образование с включване на предметите, изучавани в Роберт Колеж.

След 1886-1887 г. във всички първоначални училища в Македония и Тракия бяха въведени уеднаквени планове и програми. Те бяха изработени от Висшия Съвет за Просвета със седалище в Цариград. Членове на Съвета бяха учителите от Солунската гимназия, директори на четири класни училища както и общественици-експерти. През 1895 г. от Образователния отдел беше уеднаквена програмата на всички класни училища, а по-късно и на педагогическите. Бяха включени нови предмети като история на педагогиката, дидактика, логика и психология. Последна дума за утвърждаване имаха учителските съвети по места.

Програмите на първоначалните, класните и гимназиалните училища бяха близки до тези респективно в България. Разликата беше в присъствието на туски език като допълнителен предмет.

Учебниците в Екзархийската система обикновено биваха издавани в България. Тези за първоначалните училища бяха същите като българските, но други – предимно буквари, по начална аритметика и други подобни дисциплини – бяха съставени от Екзархийски учители и отпечатани в Солун.

Българските училища в Тракия и Македония скоро се проявиха като добре организирани, съвременни учебни заведения, където учениците получават солидно образование. Солунската гимназия, например, се прочу като една от най-добрите в цялата Империя. Тя разполагаше с голяма библиотека с над 15 хиляди тома, добре оборудвани лаборатории по химия, физика и естествени науки. Гимназията имаше също и метеорологична станция с всички необходими уреди. Според професор Каснер, станцията беше първата по рода си в тази научна област на целите Балкани.

Във всички градове училищата имаха свои библиотеки: в Прилеп – с 6,300 тома, Скопие – 5,000 тома, Гатич – 2,000. Крушево – 1,300, Кичево – 1,200 и т.н. (данни от 1912 г.).

Просветният отдел към Екзархията се погрижи за назначаване на лекари към всички училища с пансионати. Здравето на учениците беше важна задача за Отдела. Не по-малко значение се отдаваше на патриотичното, нравствено и естетично издигане. Отделът разработи и разпрати указания и модели за строителство на нови, хигиенични училищни сгради. Някои общини, като тази във Велес, се обърнаха към Министерството на Народната Просвета в София да им осигури план за ново училище. По инициатива на Отдела се организираха курсове за усъвършенстване на учители. Свикваха се педагогически конференции, на които учители изнасяха лекции на разни теми и обменяха учебни материали. Процъфтяваха неделните училища и курсове за млади и стари.

Използвани материали:

- 1/ *Българската Екзархия и службата и на Народното просветно и културно дело*, София, 1960, р. 20.
- 2/ Патриарх Кирил Български, *Екзарх Антим Първи*, София, 1916, р. 673.
- 3/ *Educational Work of the Bulgarian Exarchate*, *Dimiter Donchev*, *Balkanika*, Volume VI, number 2, 1972

Външни линкове:

<http://www.znam.bg/com/action/showArticle.jsessionid=AA72F84B1B630165B12C9EB6D61BE412?encID=628&article=1850470957>

<https://draganbachev.wordpress.com/2011/08/25/%D0%B1%D1%8A%D0%BB%D0%B3%D0%B0%D1%80%D1%81%D0%BA%D0%B0%D1%82%D0%B0-%D0%B5%D0%BA%D0%B7%D0%B0%D1%80%D1%85%D0%B8%D1%8F-%E2%80%94%D0%B7%D0%B0%D1%89%D0%B8%D1%82%D0%BD%D0%B8%D0%BA-%D0%BD%D0%B0-%D0%B1%D1%8A/>